

NIEUWSBRIEF

Archeologie en Monumenten

Bergen op Zoom

**Stichting In den Scherminckel
40 jaar in het nieuws**

Voor uw agenda

Excursie Luik

**Opgavingen in de
Schoolstraat**

Boekennieuws

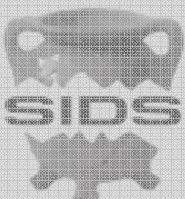
**Eetgewoonten van de
Romeinen**

Op de valreep

Van de Bestuurstafel

Jaargang 14 - Nr. 52
Juni 2011

DE STICHTING IN DEN SCHERMINCKEL 40 JAAR IN HET NIEUWS

In de vorige nieuwsbrief heeft Jan Weyts u verteld over de ontstaansgeschiedenis van de Stichting In den Scherminckel. Nu willen we u meenemen op een reis door ruim 40 jaar krantenartikelen. De nieuwsfeiten beginnen al voor de officiële oprichting van de stichting. Regelmatig werd er aandacht besteed aan het clubje amateur-archeologen in Bergen op Zoom

In 1965 schreef het Brabants Nieuwsblad onder de kop 'De geschiedenis ligt in scherven. Er wordt veel gegraven in Bergen op Zoom' een pagina vol over 'het goede werk van amateur-archeologen'. Aanleiding was het rapport van Fons Gieles onder de titel 'Tien kuub Thalia' over de opgravingen achter de Grote Kerk in de zomer van 1964. Die zomer hielpen tientallen leerlingen van het Moller Lyceum mee aan de opgraving.

In 1967 wordt er al gesproken over 'het Scherminckelmuseum'. De krant deed verslag van de tentoonstellingen in het huis 'Scherminckel' in de Lievevrouwestraat waar elke zaterdagmiddag de archeologische vondsten te zien waren die uit de Bergse bodem waren gehaald. Een vreselijk leuk interview met Kees van Es, Louis Weijs en Jan Weijs (destijds alle drie 22 jaar) die enthousiast vertelden over hun hobby archeologie.

In 1968 verscheen eveneens een uitgebreid interview met deze drie mannen onder de titel 'Bergenaren graven oudheid op'. In 1969 was in het aprilnummer van het maandblad 'Antiek', destijds een fraai en kostbaar tijdschrift voor liefhebbers van oude kunst en kunstnijverheid, een groot artikel verschenen van de hand van Fons Gieles over de Bergse pottenbakkers en de merktekens die op de fabrikaten werden aangebracht. Uiteraard brachten bijzondere vondsten ook de pers op de been. Zo werd in augustus 1969 een complete vetvanger gevonden bij een opgraving in de Koevoetstraat. In het artikel hierover in het Brabants Nieuwsblad was ook te lezen dat de groep amateur archeologen in een paar jaar tijd inmiddels 200 stuks aardewerk hadden opgegraven en vele, vele scherven.

Na de oprichting van de stichting volgden al snel publicaties over de eerste tentoonstelling 'Ver geschopt' in het Markiezenhof. Dagblad De Stem maakte in haar editie van 15 januari 1973 uitgebreid melding van de "geslaagde expositie". Kees van Es, destijds voorzitter van de nog jonge stichting schreef in het voorwoord van de tentoonstellingscatalogus: "Nooit hebben het kannetje, de grape en de steelpan durven dromen te mogen logeren in het woonpaleis van de heren en markiezen van Bergen op Zoom. Met recht mag worden gesteld: zij hebben het ver geschopt".

Op 2 februari 1973 werd in de St. Joriskelder van Hotel De Draak een jaarvergadering gehouden. Tijdens die vergadering werden vier werkgroepen opgericht met als taken het verrichten van opgravingen, de restauratie van de vondsten, onderzoek van binnenstadsbebouwing en archiefonderzoek. Er waren 25, vooral jongeren, aanwezig. Er werd een huishoudelijk reglement vastgesteld en er werd een contributie vastgesteld van twintig gulden (studenten tien gulden). Natuurlijk werd er van deze jaarvergadering uitgebreid verslag gedaan in het Brabants Nieuwsblad. Bijna 40 jaar later werd in de jaarvergadering van 15 april 2011 de contributie voor 2012 vastgesteld op twintig euro. De contributieverhogingen bij

Expositieruimte opengesteld

(Van onze correspondent)

BERGEN OP ZOOM - In aanwezigheid van een groot aantal feestgangers, werd zaterdagochtend 15 april 1973 de tentoonstelling van de 'Scherminckel' in de galerij en zaal van de Gevangendoor. De feestelijke opening werd geopend door de heer J. B. van Es, voorzitter van de stichting, die de aanwezigen verzocht de tentoonstelling te bezichtigen. De tentoonstelling is open van zaterdag 15 april tot zaterdag 21 april. De tentoonstelling is open van zaterdag 15 april tot zaterdag 21 april. De tentoonstelling is open van zaterdag 15 april tot zaterdag 21 april.

onze stichting vallen dus gelukkig nog al mee. En dan eind 1974: de verhuizing van het pand 'Scherminckel' naar de Gevangendoor. Voorlopig nog op de bovenste verdieping, want de jeugdbibliotheek was nog in de Gevangendoor gevestigd. In april 1976 werd officieel de Gevangendoor door de Gemeente Bergen op Zoom overgedragen aan de SIDS.

De Poort gaat gebruikt worden als expositie- en werkruimte. Inmiddels waren tien jaren van amateurarcheologie verstreken en dit werd door de kranten uitgebreid in beeld gebracht. Met veel enthousiasme werden toen al werkavonden gehouden: elke vrijdagavond in De Gevangendoor werden scherven gewassen, gepuzzeld, gelijmd onder heel wat zwaardere omstandigheden dan nu in het Gemeentelijk Archeologisch Depot. De verhuizing naar de Gevangendoor was tevens aanleiding tot een groot interview met Louis Weijs, destijds assistent-conservator van het Markiezenhof en bestuurslid van de SIDS over onderzoek naar vijf eeuwen Bergs aardewerk. In 1977 werd de Stichting In den Scherminckel beloond voor al haar inzet en kreeg de stichting de cultuurprijs van de Provincie Noord Brabant uitgereikt. Lovende woorden al om en vooral, volgens het juryrapport, "Door de volkomen open manier van werken is de stichting er in geslaagd tal van burgers bij de restauratie in eigen omgeving te betrekken of daarvoor te interesseren". Aan de prijs was een geldbedrag verbonden van 2.500 gulden, wat natuurlijk zeer welkom was voor de ook toen al krappe kas.

Halverwege de jaren tachtig kwam de Amerikaanse archeoloog Richard Schaeffer speciaal naar Bergen op Zoom om het Bergse aardewerk te bestuderen. Een paar jaar eerder werd in New York bij opgravingen een grote vondst van Nederlandse aardewerk gedaan en volgens Schaeffer kwam het grootste deel uit Bergen op Zoom. Schaeffer heeft een aantal dagen de collectie van de stichting bestudeerd om vervolgens met een schat aan informatie terug te keren naar Amerika.

De Amerikanen Richard Schaeffer (rechts) is in gewassen (temaatsom het Markiezenhof) in Bergen op Zoom, dat een grote hoeveelheid aardewerk uit de middeleeuwen, potten en scherven aan boder onderzoek te onderwerpen. - FOTO: DE STAD BERGUM

AMERIKAAN ONDERZOEKT AARDEWERK IN MARKIEZENHOF Potten, pannen en scherven onder de loep . . .

NOG NIET ZO lang geleden, begin tachtiger jaren, werd in New York City in de Verenigde Staten een grote vondst van Nederlands aardewerk gedaan. Volgens de Amerikaanse archeoloog Richard Schaeffer moet een deel daarvan uit Bergen op Zoom afkomstig zijn. In gesamenlijkheid met het Markiezenhof in Bergen op Zoom, dat een grote hoeveelheid aardewerk uit de stad herbergt, onderwerpt hij potten, pannen en scherven momenteel aan nader onderzoek. Hij doet dat in het kader van zijn studie naar typisch Nederlands aardewerk uit de zeventiende eeuw, dat in New York terecht is gekomen. Met de

Hij verblijft in Nederland in het kader van een uitwisselingsprogramma dat Amerikanen gelokt om in Nederland te studeren. Zijn huidige studieplaats is de Archeologische Dienst van de Gemeentelijke Openbare Werken in Amsterdam.
In den Scherminckel
Momenteel spoort hij dagelijks naar Bergen op Zoom, waar het Markiezenhof hem nu zodat aan gegevens en vergelijkingsmateriaal biedt. Naast een eigen collectie aardewerk van het museum is in het gebouw een omvangrijke hoeveelheid potten en klerenproducten van de Bergen op Zoomse archeologievereniging in den Scherminckel ondergebracht. Amateur-archeologen brengen deze collectie bijeen tijdens jarenlang optuigen naar het Bergen op Zoomse ver-

een originele pottenbakkerij heeft gestaan. Verder kon je de list analyseren. Je moet daarvoor echter voldoende exemplaren hebben.
Sik is welbekend over de Nederlandse pottenbakkerij in Amerika. 'Oftewel, ik geloof niet, kwam omstreeks 1850 in Nieuw-Amsterdam. Ik weet niet vanuit welke Nederlandse plaats. Hij maakte aardewerk dat te zien is. Delt vond. Zijn gegevens zijn beschikbaar op internet. Het is een ruwe met buren waarbij hij met een meentje'.
Ander voedsel
Aanvankelijk leverden de Nederlandse pottenbakkers er pannen die geschikt waren voor de Nederlandse keuken die de Nederlandse kolonist nog aanhield.
'Laten', zegt Richard Schaeffer, 'was

Met een minimum aan middelen en een maximum aan inzet heeft zij een uitermate omvangrijke en waardevolle collectie van vijf eeuwen gerenommeerde Bergse pottenbakkerscultuur opgedolven....."

Sakko-prijs voor 'den Scherminckel'

Dr. T.A.M. Margrius, directeur van Sakko S.V., overhandigt de replica van de befaamde eierdier van het Markiezenhof aan de voorzitter van de archeologische werkgroep 'In den Scherminckel', Frans van Overveld.

BERGEN OP ZOOM - Tijdens een feestelijke bijeenkomst werd afgelopen zaterdag in de Herfaal van het Markiezenhof voor de veertiende keer de Sakko-prijs voor kunst en letteren uitgereikt. De prijs werd toegekend aan de Stichting 'In den Scherminckel' een werkgroep van amateur-archeologen die in 1995 haar werkzaamheden begon en haar naam ontleend aan het pand waarin ze toen gevestigd waren.
De toekening van de prijs is een waardering voor dat jaar lang graven in het Bergse veld en kan voor de leden van Stichting worden beschouwd als een kroon op hun inzet en werk

voor de Bergse geschiedschrijving. De Stichting is deels ontstaan als gevolg van de activiteiten van een groep Nederlanders die onder leiding van hun leider, Fons Glorie, de schep zelden in de Tweeluis. De oudheidkundige zaken die daar boven aarde werden geroofd, werden nauwkeurig opgetekend in het boekje '10 Kuus Thuis'. Het waren deze activiteiten die destijde hebben geleid tot oprichting van de Stichting.
Vast de tijd ontloopt In den Scherminckel tal van activiteiten in en buiten de stadsgrenzen waarvan de resultaten de nodige aandacht opleverden voor de Stichting. De bijeenkomsten en andere activiteiten worden vaak uit-

steking verzorgde publicaties leidden er toe dat de eierdier in 1979 werd onderscheiden met de Cultuurprijs van de provincie. Naast de moede waardering was het bijbehorende geldbedrag van 1.250,- een welkome aanvulling voor de altijd noodlijdende kas. Vooral gedurende de afgelopen jaren heeft de Stichting bijzonder belangrijk werk verricht op het terrein van oudheidkundig bodemonderzoek. Voor de jury van de Sakko-prijs bestaande uit Harry Sjalpers, Ria Werts, Thom Coosen, Willem de Weert en Jan Sanders-aankleding gnoeg de Stichting dit jaar unaniem voor te dragen voor de stads-endorsement. Het juryrapport zegt dat de stichting

Vanaf 1989 heeft de stichting zich hard gemaakt voor het aanstellen van een gemeentelijk archeoloog. Vanaf die tijd verschenen er regelmatig over dit onderwerp berichten in de kranten. Gelukkig heeft dit geleid tot de aanstelling in 1994 van onze huidige gemeentelijke archeoloog Marco Vermunt. De activiteiten van de Stichting In den Scherminckel werden vanaf dat moment ook verlegd. Door de aanstelling en de nieuwe Monumentenwet mocht er door de stichting niet meer worden opgegraven. Natuurlijk werd er door leden van de stichting tot aan de dag van vandaag nog actief meegewerkt aan opgravingen en het verwerken van het vondstmateriaal. Maar langzamerhand werden tentoonstellingen, educatieve projecten en publieksinformatie ook belangrijke onderdelen van de stichting.

In 1994 kreeg de stichting nogmaals een beloning voor al haar werk en mocht zij de Sakko-prijs in ontvangst nemen. Het juryrapport zegt: "dat de stichting onbaatzuchtige en bevlogen pogingen in het werk stelt om het rijke bodemarchief van onze stad op te graven, te bestuderen en tentoon te stellen.

Uiteraard werd er ook altijd in de kranten aandacht besteed aan de vondsten en alle tentoonstellingen die in de loop der jaren werden georganiseerd. Het is ondoenlijk om hiervan details te geven, want dan zou dit artikel een boekwerk gaan worden. Maar de collagefoto's op de volgende pagina geven een aardige indruk. Vooral de tentoonstelling 'Onder de zoden van het Gouvernementsplein. Het Gasthuis, de Grote Man en de Pest' kreeg niet alleen lokale en regionale belangstelling, maar haalde ook de landelijke pers en de archeologische vakbladen. En natuurlijk zijn we alle publicaties nog niet vergeten over onze huidige tentoonstelling 'Offerpraktijken in de schaduw van de Grote Kerk...'

In de volgende nieuwsbrief zal Marco Vermunt een aantal bijzondere vondsten uit 40 jaar opgravingsgeschiedenis onder het voetlicht plaatsen en onze voorzitter, Jan Hopstaken, neemt u in de nieuwsbrief van december mee op een reis van de SIDS heden ten dage en de toekomst.

VOOR UW AGENDA

Boxtel, vanaf 1 mei

Romeinse fietstocht Herculus Magusanus
 Vanaf 1 mei kunt u met vertrekpunt Bezoekerscentrum De Groene Poort, Bosschweg 80 in Boxtel een Romeinse fietstocht maken. Via een prachtige folder en een goede routebeschrijving fietst u langs informatiepanelen die informatie geven over het Romeinse verleden van 'Het Groene Woud'. De Romeinen waren 1900 jaar geleden in 'Het Groene Woud' zichtbaar aanwezig. Bij de start kunt u eerst een bezoek brengen aan De Groene Poort, waar veel kanten van de geschiedenis zijn te zien tot wel 100.000 jaar geleden. Op de Romeinse afdeling zijn bijvoorbeeld een bronzen lanspunt, een waterput en een bouwoffer te zien. Tijdens de fietsroute wordt ingegaan op archeologische vondsten, zoals bijvoorbeeld in het dorp Esch. Hier zijn veel Romeinse graven gevonden met prachtig glas- en aardewerk en het beroemde beeldje van Bacchus. De fietsroute brengt u ook naar Sint-Michielsgestel waar het Oudheidkundig Museum bezocht kan worden met vondsten uit Esch en Halder. Bij de VVV in Boxtel is de folder met de fietsroute te verkrijgen. Veel fietsplezier!

Brussel, t/m 6 november

Tutankhamun, his tomb and his treasures
 Een must voor iedereen die geïnteresseerd is in het oude Egypte. Egypte doet er alles aan om zoveel mogelijk kunstschaten die ooit geroofd werden, weer terug te krijgen. Objecten uitlenen doen de Egyptenaren dan ook niet snel. Grote overzichtstentoonstelling met Egyptische objecten zijn dan ook zeldzaam.

Toentanchamons dodenmasker - Foto: A.-M. v. Sarosdy

Voor de tentoonstelling Tutankhamun, his tomb and his treasures is dit probleem vakkundig omzeild. In Egypte zijn maar liefst twaalfhonderd replica's gemaakt van beroemde en minder beroemde voorwerpen uit het oude Egypte. Op die manier kunnen de bezoekers toch zelf ervaren wat Howard Carter in 1922 precies zag toen hij de wereldberoemde graftombe van Toetanchamon ontdekte. Een overweldigende ontdekking. Carter kon in totaal vier ruimtes doorzoeken, volgeladen met grafgiften die de overleden koning op zijn reis naar het hiernamaals moesten vergezellen. De archeoloog keek zijn ogen uit. Hij trof in de ruimten onder meer juwelen, cultusvoorwerpen, amuletten, koffers, stoelen, wapens, muziekinstrumenten en machtssymbolen aan. Tussen al deze voorwerpen vonden ze de sarcofaag van de farao. De mummie van Toetanchamon was afgedekt met een gouden dodenmasker. Dit dodenmasker behoort momenteel tot een van de bekendste kunstobjecten ter wereld. Voor de reizende tentoonstelling zijn drie grafkamers van Toetanchamon waarheidsgetrouw gereconstrueerd, zodat de bezoekers een authentieke indruk krijgen van de ruimten. In deze ruimten treffen de bezoekers honderden replica's aan van grafgiften die Carter achtentachtig jaar geleden in Egypte aantrof. Voor de tentoonstelling zijn ook de vele muurschildering nagemaakt. De organisatie legt uit waarom er gekozen is voor replica's in plaats van voor originele objecten: Gezien de delicate en immens kostbare aard van de originele historische artefacten houdt het echter - ongeacht alle mogelijke voorzorgsmaatregelen - enorme risico's in om ze uit hun veilige en zorgvuldig gecontroleerde museumomgevingen weg te halen. De bewaring en verduurzaming van oude monumenten staat vandaag zo hoog op de agenda dat vele historische schatten wereldwijd zelfs niet meer in museums worden uitgesteld. Daarom werd ervoor gekozen om af te stappen van de klassieke tentoonstelling met slechts een handvol originele schatten, weggestopt achter extra beveiligd glas. In plaats daarvan werd de schitterende en kleurrijke grafkamer van Toetanchamon volledig en tot in de details gereconstrueerd

met meer dan 1000 liefdevol en nauwgezet vervaardigde replica's, allemaal goedgekeurd door befaamde Egyptologen.

Het gaat hier om een spectaculaire tentoonstelling en daarom nemen wij u alvast mee op een rondleiding.

Toen Howard Carter en Lord Carnarvon zich in november 1922 voor de nog verzegelde doorgang naar de graftombe van Toetanchamon bevonden, betekende dat voor hen het einde van een lange en frustrerende periode van opgravingen in de Vallei der Koningen. Carter was er altijd van overtuigd geweest dat het koningsgraf zich in die Vallei zou bevinden. Zo kwam er dan ook een einde aan de queste. Beiden hielden er echter rekening mee dat het graf wellicht leeggeroofd zou zijn. De toegang toonde immers sporen van een herverzegeling in de oudheid, en de geschiedenis van de egyptologie is doorspekt met voorbeelden van verzegelde graftombes die bij nader inzien... leeggeplunderd bleken te zijn. Men kan zich dan ook voorstellen dat Carter behoorlijk zenuwachtig was toen hij de doorgang begon open te breken. Wat achter die verzegelde deur lag, verbaasde de wereld in 1922 en ook vandaag nog. Carter en Carnarvon hadden absoluut geen idee wat ze zouden vinden. Men kan gerust stellen dat de inhoud hun en ieders verwachtingen overtrof. Carter deed er 10 jaar over om de graftombe minutieus leeg te halen. Zijn voorbeeldige methodes liepen duidelijk voor op zijn tijd. Elk voorwerp werd geïnventariseerd en gefotografeerd. We hebben een puike visuele referentie van de tombe zoals ze werd ontdekt, dankzij de schitterende zwart-witfoto's van Harry Burton die vandaag in het Griffith Institute in Oxford worden bewaard.

Het verhaal van de ontdekking en ontruiming van de tombe is bekend. De grootste archeologische ontdekking aller tijden werd uitgebreid beschreven in boeken, tv-documentaires en films. Het blijft echter moeilijk om het belang van deze ontdekking duidelijk te maken. Het gebruik van zeer goede replica's op ware grootte van de voorwerpen, zoals in deze nieuwe tentoonstelling, toont echter haarfijn de exacte inhoud van de graftombe zoals deze werd gevonden. Bezoekers krijgen vele belangrijke voorwerpen in close-up te zien, zonder de beperkingen van beveiligde vitrinekasten en overbevolkte museumgalerijen. De overige vijfduizend objecten uit de tombe bevinden zich in het Egyptisch Museum in Caïro. De meeste zijn te fragiel voor buitenlandse reizen. De enige manier om de belangrijkste voorwerpen te bekijken - afgezien van enkele kleinere voorwerpen in rondreizende tentoonstellingen - is zelf naar Egypte te reizen, en dan nog: tijd is meestal krap, en het valt niet altijd mee om deze voorwerpen te bewonderen in de drukte die vaak heerst in het Egyptisch Museum in Caïro. Bezoekers van de tentoonstelling krijgen eerst een inleiding met uitstekende algemene informatie over Egypte. Daarna volgen twee videopresentaties die de context schetsen via een korte maar goede geschiedenis van de familie en het tijdperk van Toetanchamon, en via een relaas van de werkzaamheden van Carter en Carnarvon tot het moment waarop ze op de graftombe botsten.

Het verhaal van de samenwerking van Carter en Carnarvon tot de ontdekking van de tombe is goed uitgewerkt. Carnarvon was blijkbaar meer dan zomaar de geldschieter: hij stak graag de handen uit de mouwen bij de opgravingen. Het werk van Carter en Carnarvon leeft in deze tentoonstelling, die eindigt met een speciale afbeelding van facsimile's van documenten die Carters werk vóór en samen met Lord Carnarvon duidelijk maken. Archiefdocumenten en kopieën van Carters schitterende schetsen maken duidelijk dat hij een ervaren archeoloog én een talentrijk kunstenaar was. Die vaardigheden zouden van onschatbare waarde blijken toen de tombe van Toetanchamon werd ontdekt.

Na de films moeten de ogen van de bezoekers even wennen aan de duisternis. De inhoud van de graftombe wordt namelijk getoond zoals Carter en Carnarvon deze oorspronkelijk te zien kregen: bij het schijnsel van een kaars. Drie kamers van de graftombe werden minutieus nagebouwd en brengen de historische zwart-witfoto's van de opgravingen tot leven, in kleur en in drie dimensies, met - zoals Carter zo levendig beschreef - "Goud, overal de schittering van goud".

We turen wat verbluft rond in de gereconstrueerde eerste ruimte van de tombe, en beseffen nu pas goed de enormiteit van de ontdekking: voorwerpen liggen zomaar op elkaar gestapeld. Vele ervan waren bijzonder fragiel en moesten voorzichtig verplaatst worden, vaak pas na een conserverende behandeling ter plaatse. Het is de verdienste van Carter dat zo weinig beschadigd werd tijdens de ontruiming. Bij vroegere opgravingen van broze maar intacte voorwerpen bleef vaak alleen een hoopje stof over, naast enkele fragmenten van de voorwerpen om in de musea tentoon te stellen. Het gereconstrueerde voorvertrek en de schatkamer van de graftombe staan vol verbazingwekkende voorwerpen.

En elke kist bevat nog meer voorwerpen. Carter en zijn team werkten duidelijk in zeer krappe ruimtes. Deze gereconstrueerde kamers wekken een gevoel van verbazing en opwinding. Zo ongeveer moeten de ontdekkingsreizigers zich hebben gevoeld toen zij het voorrecht hadden om als eersten deze intacte graf tombe te betreden. De volgepakte kamers maken ook duidelijk wat voor een immense opdracht en verantwoordelijkheid Carter te wachten stonden. Dat wordt nog duidelijker met de schitterende reconstructie van de grafkamer zelf, weergegeven op het moment waarop Carter de doods kist uit de sarcofaag haalde. Er was zware hefapparatuur nodig om de verrassend zware externe kist uit de sarcofaag te tillen. In die relatief kleine ruimte zwoegde het team van Carter met de Egyptische hitte en het stof als extra hinderpalen. De moeilijkheidsgraad van hun onderneming wordt vandaag wel eens onderschat.

Voorbij de gereconstrueerde grafkamers staan vele van de belangrijke voorwerpen uit de tombe uitgesteld in een museumachtige opstelling. Het blijft echter een unieke beleving, zo zonder die typische vitrinekasten: vele objecten staan bijna dichtbij genoeg om ze aan te raken.

De replica's zijn vervaardigd in Egypte: schitterende kopieën van de originelen - het hele project zou eronder lijden als dat niet het geval zou zijn - die de hoogste graad van nauwkeurigheid garanderen: moderne kunstenaars en vaklui vervaardigden de duplicaten van de kunstvoorwerpen van hun voorouders, soms met moderne materialen, maar altijd met de traditionele vaardigheden van metaalbewerkers, schrijnwerkers en steenkappers.

De meeste musea kampen met een gebrek aan ruimte om voorwerpen tentoon te stellen. Dat is hier niet het geval. Voorwerpen zijn van alle kanten te bewonderen en de informatie via de schermen is verzorgd, net zoals de speciale audiogids die elke bezoeker meekrijgt. Zelfs wie al vertrouwd is met vele van deze voorwerpen, zal langs deze weg gegarandeerd nog heel wat bijleren. De massa goud is opvallend. De voorwerpen schitteren onder de puike verlichting. Ook de grootte van sommige objecten is indrukwekkend: vooral de vier schrijnen die de grafkamer volledig vulden en die de sarcofaag en de doods kist van de farao afdekten. Hiërogliefen en afbeeldingen zijn hier veel gemakkelijker te bewonderen dan op foto's of zelfs op de originele stukken in het Egyptische Museum. Daar is het door de drukte erg moeilijk om sommige voorwerpen grondig te bestuderen.

Vele van de hier gekopieerde voorwerpen waren speciaal vervaardigd om ervoor te zorgen dat de farao de gevaarlijke maar noodzakelijke reis van het aardse leven naar zijn hiernamaals kon maken. Vandaar al die religieus geïnspireerde beelden, teksten en beschermende symbolen. Dat alles wordt goed uitgelegd in de tentoonstelling. Het is moeilijk om individuele voorwerpen te selecteren, maar de replica van de gouden binnenkist is bijzonder mooi en indrukwekkend, net zoals het meest iconische van alle voorwerpen uit de tombe: het gouden masker.

Vermeldenswaard is dat dit gouden masker twee keer opgesteld staat (nog een voordeel van replica's): eerst zoals het gevonden werd, nog op de mummie van de farao, tussen andere items zoals juwelen en de koninklijke eretekens, de staf en de dorsvlegel, en dan later nog eens afzonderlijk, net zoals in het Egyptisch Museum in Caïro. Het verschil is opmerkelijk: in het ene geval in zijn archeologische context, in het andere geval als een interessant kunstwerk, wat allicht nooit de bedoeling was van de kunstenaar die het origineel creëerde.

Andere voorwerpen in de tombe werden voor de farao vervaardigd om nog bij leven te gebruiken. Na zijn dood verhuisden ze van zijn paleizen naar zijn graf: zijn tronen, bergkasten, een schitterende kopie van één van zijn strijdagens - hij had er zes - en zijn wapens, en prachtige vaten en recipiënten voor reukwaters en zalven.

Eén van de meest treffende replica's - een voorwerp dat op afbeeldingen in boeken veel minder aanspreekt - is een zeteltje in ebbenhout met ingelegd ivoor.

Het was bestemd voor een negenjarige, en precies dat minuscule formaat herinnert ons aan het feit dat Toetanchamon nog een jongetje was toen hij de troon besteeg en één van de belangrijkste machtsposities in de Oudheid innam, omringd door weergalozes weelde. Deze eenvoudige stoel spreekt boekdelen.

Het gaat hier om een spectaculaire tentoonstelling. De replica's besteden ongelooflijk veel aandacht aan details en garanderen een opperste nauwkeurigheid. Met deze schat aan informatie en deze visueel werkelijk verbluffende context, is deze tentoonstelling wellicht de absolute top in het verhaal van de ontdekking van Toetanchamon's graftombe door Howard Carter en Lord Carnarvon, en van de schitterende voorwerpen die zij daarbij vonden. Een tentoonstelling die u zeker niet mag missen.

Info: Brussels Expo (Heizel), Paleis 2, Belgiëplein 1, 1020 Brussel

Vlissingen, vanaf half april

In het muZEEum te Vlissingen zijn nu bijzondere archeologische vondsten uit het Scheldekwartier te zien. Verschillende aardewerken schalen, bakken, ander servies en huisraad geven een boeiend beeld over het dagelijks leven van zowel de arme als rijke bewoners uit dit stadsdeel van Vlissingen. Er zijn uiterst zeldzame topstukken te zien zoals een porseleinen bord uit Japan en een faience schaal uit Italië.

Onder impuls van de beruchte kaapvaart en de succesvolle koopvaardij van de Verenigde Oost-indische Compagnie en vooral de West-Indische Compagnie beleefde Vlissingen in de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw een grote economische bloei. Deze Gouden Eeuw was een periode van ongekende horizonten, internationale contacten en grote welvaart. In het Scheldekwartier leefden ambachtslieden en arbeiders broederlijk naast kapiteins, handelslieden en bewindhebbers zoals Cornelis Lampsins.

In opdracht van de gemeente Vlissingen voerde ADC Archeo Projecten in 2007-2008 een grote stadskernopgraving uit in het Scheldekwartier in Vlissingen. Bij dit project werd nauw samengewerkt met de Walcherse Archeologische Dienst en de gemeente Vlissingen. De opgraving leverde veel interessante vondsten en resultaten op, waarvan sommige de landelijke of zelfs de internationale pers haalden.

Kelkglas 1600 - 1675

Foto: ADC Archeo Projecten

Het onderzoek is daarmee spraakmakend voor heel Nederland geworden. De archeologen hebben de resultaten gepubliceerd in een imposante monografie. Het eerste exemplaar van deze monografie is op 14 april in het muZEEum aangeboden aan wethouder Piet Polderman, portefeuillehouder archeologie van de gemeente Vlissingen. Een deel van de enorme verzameling vondsten is de komende tijd in het muZEEum te bewonderen. Het muZEEum is het hele jaar geopend (met uitzondering van 1 januari) van: Maandag t/m vrijdag 10.00-17.00 uur Zaterdag, zondag en feestdagen 13.00-17.00 uur. U vindt het muZEEum aan de Nieuwendijk in Vlissingen, telefoon 0118-412498.

Leiden, t/m 4 september

Handelswaar en Souvenirs

Een selectie zelden getoonde islamitische kunst uit het Rijksmuseum Amsterdam. Het Rijksmuseum Amsterdam bezit een weinig bekende, maar heel diverse collectie islamitische kunst. Veel van deze voorwerpen zijn min of meer toevallig in de collectie gekomen: als handelswaar of souvenirs. Ze zijn vaak verbonden met de historische relaties tussen Nederland en de islamitische wereld. De fraaiste stukken zijn nu in Leiden te zien. In 'Handelswaar en Souvenir' verbeelden ze het verhaal over de grote aantrekkingskracht die islamitische kunst sinds eeuwen heeft op westerse handelaren, verzamelaars en musea.

Geglazuurde kruik, Iran, 1100-1300

Foto: Rijksmuseum Amsterdam.

Al vanaf de middeleeuwen zijn er artistieke relaties tussen de islamitische wereld en het westen. Voor Nederland worden de contacten pas echt intensief vanaf de 17de eeuw. Islamitische kunst vindt dan via diplomatieke betrekkingen en handelsrelaties in steeds grotere hoeveelheden zijn weg naar Nederland.

Het Rijksmuseum Amsterdam toont in Leiden 170 bijzondere voorwerpen die direct voortkomen uit deze historische banden: unieke oosterse tapijten die al in de Gouden Eeuw door Nederlanders uit Iran werden geïmporteerd, de Algerijnse sabels die Michiel de Ruyter buit maakte op Noord-Afrikaanse kapers, en Turkse brievenbussen van Nederlandse handelsreizigers en diplomaten.

Arabische sabel en schede, een zogeheten 'Nimcha', van Michiel de Ruijter, Algerije, ca. 1650. Tussen 1655 en 1664 heeft Michiel de Ruyter verschillende strafexpedities uitgevoerd tegen de Barbarijse staten Algiers, Tunis en Tripoli. De Ruyter heeft aan deze expedities twee Algerijnse sabels

overgehouden. Dit exemplaar zou hij volgens de overlevering veroverd hebben op de Algerijnse kapers. Foto: Rijksmuseum Amsterdam.

Ook zijn er middeleeuwse textielfragmenten uit Italië en Spanje, een waterbekken dat een Siciliaanse koningin in de veertiende eeuw liet maken in Damascus en zestiende-eeuws Venetiaans glas, waarin duidelijk invloeden van islamitische kunst te herkennen zijn. De tentoonstelling combineert de Amsterdamse collectie met pre-islamitische kunst uit het Rijksmuseum van Oudheden om te laten zien hoe zeer de islamitische kunst schatplichtig is aan eerdere culturen, zoals de Klassieke, de Byzantijnse en de Sassanidische. Tegelijkertijd tonen de voorwerpen ook de oorspronkelijkheid en de eigenheid van de islamitische kunst.

Door het belichten van de historische banden tussen het westen en de islamitische cultuurgebieden beogen het Rijksmuseum Amsterdam en het Rijksmuseum van Oudheden een bijdrage te leveren aan de beeldvorming van de islamitische kunst en cultuur. Ook hopen de Rijksmusea met de tentoonstelling een nieuwe stimulans te geven aan het onderzoek naar islamitische kunst en de recente discussies over presentaties van islamitische kunst in Nederland. Het is voor het eerst in tachtig jaar dat het Rijksmuseum Amsterdam en het Rijksmuseum van Oudheden samen een tentoonstelling organiseren. Bij de tentoonstelling verschijnen een magazine van vriendenvereniging RoMeO (€2,95) en een special van The Rijksmuseum Bulletin (€18,95). Info: Rijksmuseum van Oudheden, Rapenburg 28, Leiden, tel. 071-5 163 163

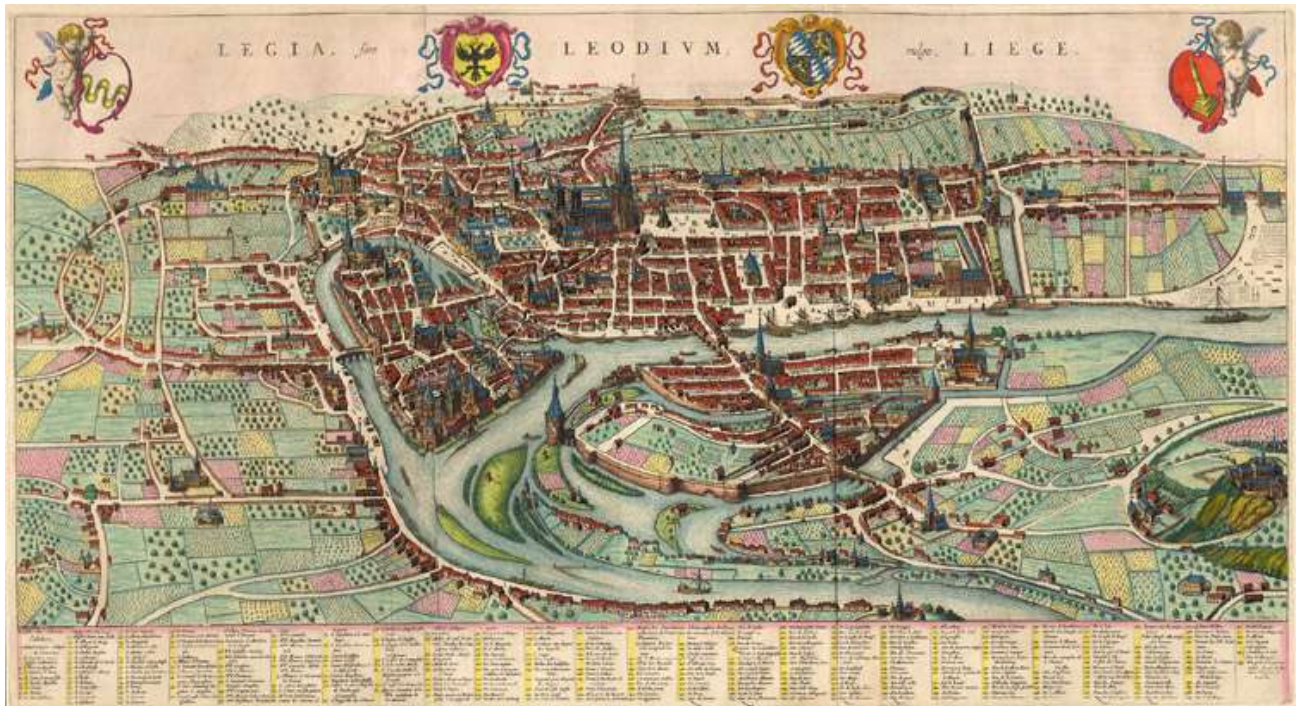
Hedwigbeker' van geslepen glas, Sicilië, Midden-Oosten of Byzantium, 900-1200. Dit glas behoort tot een beroemde groep van 14 vergelijkbare glazen. Ze worden Hedwigbekers genoemd, naar de Heilige Hedwig (1174-1243), die dergelijke glazen in haar bezit zou hebben gehad. De herkomst is niet zeker. Volgens sommigen zijn ze in het Midden-Oosten of Byzantium gemaakt, anderen denken eerder aan een Siciliaanse herkomst. In de hofateliers in Palermo - de stad zou ooit 500 moskeeën gehad hebben - werd immers zowel in westerse als oosterse stijlen gewerkt. Foto: Rijksmuseum Amsterdam

EXCURSIE LUIK 24 SEPTEMBER

Op zaterdag 24 september 2011 hebben wij een boeiende excursie voor u georganiseerd. We gaan deze dag naar Luik in België. Vele eeuwen lang, tot 1795, werd Luik geregeerd door prins-bisschoppen. Het prinsbisdom Luik strekte zich uit over het grootste deel van de huidige provincie Luik en de zuidelijke helft van de huidige provincie Namen. Bovendien verwierven de bisschoppen van Luik in 1366 ook het graafschap Loon, dat grotendeels samenvalt met de huidige Belgische provincie Limburg. De stad Luik was de voornaamste van de 23 Goede Steden van het prinsdom. De geschiedenis van Luik wordt gekenmerkt door talloze conflicten tussen de stad Luik en zijn bisschoppen, waarbij het er soms heet aan toe ging. De stad kreeg muren om zich te beschermen en bovenop een heuvel kreeg Luik in de loop der tijd een citadel die verschillende keren herbouwd is. In 1468 werd in het kader van een dergelijke machtsstrijd de stad "getuchtigd" door de Bourgondische hertog Karel de Stoute. Zijn soldaten hebben zich buitengewoon misdragen in de stad: ongeveer een kwart van de 20.000 inwoners verloor hierbij het leven.

In 1794 hebben burgers van de stad Luik, die vervolgd waren over het autoritaire optreden van hun bisschop, zodra de stad door de Franse revolutie-legers was veroverd, de gotische Sint-Lambertuskathedraal gesloopt. De lege plaats daarvan vormt de huidige Place Saint-Lambert. Onder het huidige plein zijn na grondige archeologische opgravingen de fundamenten van de kathedraal en een romeinse villa blootgelegd.

Het programma ziet er als volgt uit:
07.45 uur Vertrek Bergen op Zoom (parkeerplaats sporthal Gageldonk)
09.45 - 10.30 uur Koffie met koek
10.30 - 12.00 uur Bezoek aan Provinciaal Paleis / Paleis van Justitie

Kaart van Luik uit 1649

12.00 - 13.30 uur Lunch in restaurant A Pilori.
13.30 - 15.00 uur Bezoek aan het Archeo-
forum. Het Archeoforum onder de Place Saint-
Lambert is een 'monumentale' infrastructuur
van 3.725 m² (ongeveer 84 bij 44 meter). Deze
afmetingen maken dit forum tot het grootste in
Europa in zijn genre. Alle periodes uit de
geschiedenis - van de Prehistorie tot de
nieuwste tijden - komen er aan bod aan de
hand van archeologische resten, zowel
roerende als onroerende. Dankzij de
rondleiding in deze grote en prachtig ingerichte
site, zult u de diepste wortels van de 'Vurige
Stede' kunnen ontdekken.... om nooit meer te
vergeten!

15.00 - 15.30 uur Afsluitend drankje
ca. 15.45 uur Vertrek Luik
ca. 17.45 uur Aankomst Bergen op Zoom
Deelnameprijs voor leden bedraagt € 20,--.
Partners en niet-leden betalen € 50,-- per
persoon. De kostprijs van deze excursie is ca.
€ 65,-- per persoon.
U kunt zich uiterlijk **tot 20 augustus 2011**
opgeven bij: Elvira Adriaansen, Pater
Dehonlaan 150, 4615 DB Bergen op Zoom,
tel. 0164-682404; e-mail:
elviraelvira@home.nl.
Na aanmelding ontvangt u rond 30 augustus
een bevestiging met acceptgiro, te voldoen
vóór 15 september 2011

Het Archeoforum

OPGRAVINGEN IN DE SCHOOLSTRAAT: DE GROTE EN KLEINE SINT JORIS

Enkele maanden geleden voerde de gemeente een archeologisch onderzoek uit op de hoek van de Schoolstraat en de Huijbergsestraat, waar discotheek 'Vips' stond. Op de plaats van deze ontsierende bouwval zullen nieuwe appartementen worden gebouwd met de naam 'Huijbergse Hof'.

Zo dicht bij het Thaliaplein was het natuurlijk de vraag of er iets uit de Romeinse tijd gevonden zou worden. De opgraving lag nog geen 30 meter van de rituele offerplaats, het vennetje aan de achterzijde van de kerk. Ook wilden we graag weten wanneer de Huijbergsestraat was aangelegd. Was dat na 1263, het jaar waarin de woeste gronden in leen werden gegeven om te cultiveren en een dorp te stichten, of bestond er al eerder een landweg naar het zuidoosten? De opgraving op het Thaliaplein had daar geen eenduidig antwoord op kunnen geven.

Dan was er uiteraard nog de geschiedenis van de plek zelf. In het volume van het latere café stonden ooit de huizen De Grote Sint Joris en De Kleine Sint Joris. De namen waren waarschijnlijk afgeleid van het gilde van Sint Joris, ofwel de voetboogschutters, die al in 1440 op het nabijgelegen terrein langs de stadswal (nu de Kloosterstraat) hun oefenterrein hadden.

In de Schoolstraat, achter De Grote en Kleine Sint Joris, stond de stadsschool. Die bestond waarschijnlijk al in 1286 omdat toen een rector werd vermeld.

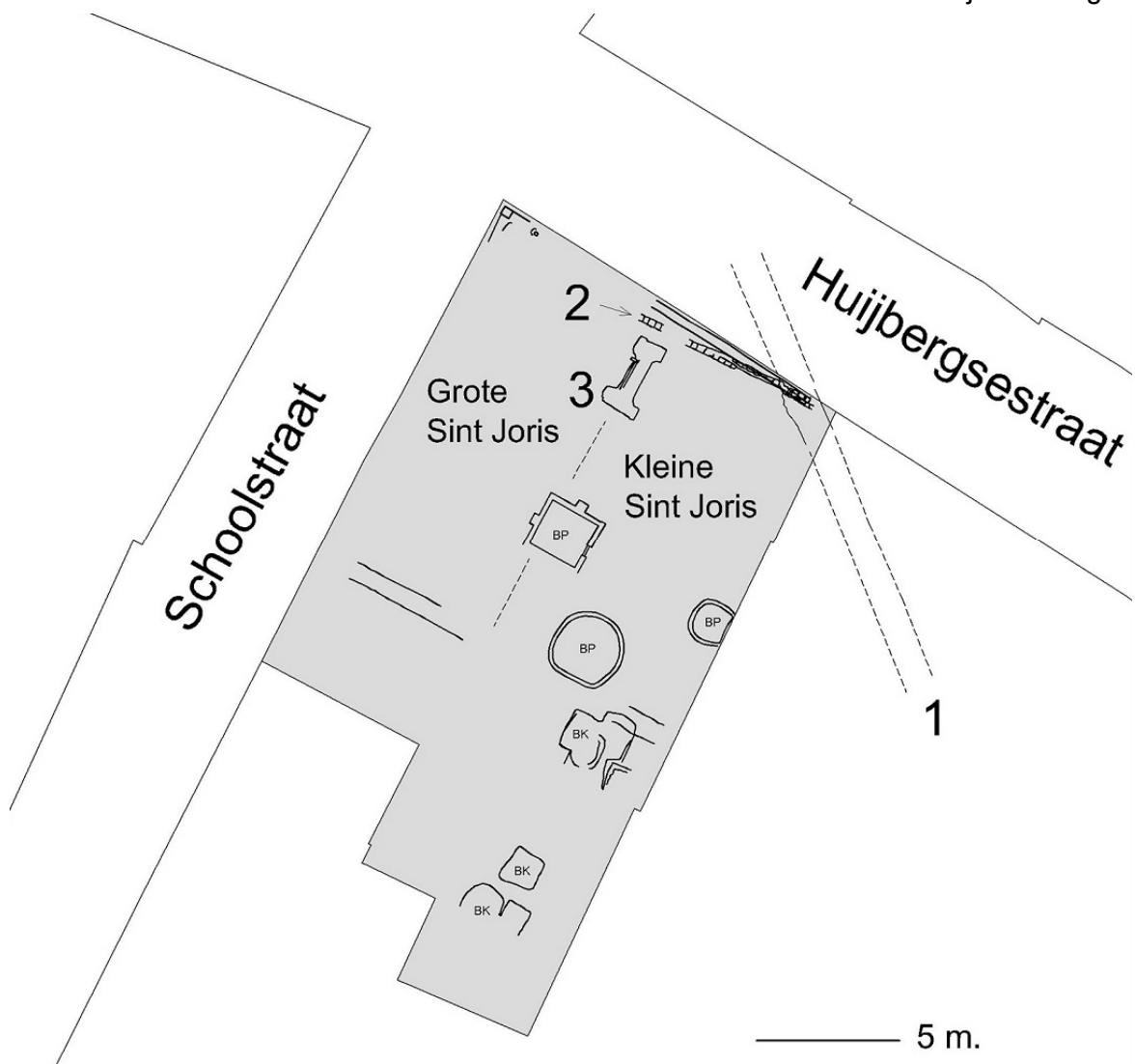
In 1551 verhuisde de school naar het voormalige gasthuis op het Gouvernementsplein. Bij het onderzoek speelde uiteraard ook de vraag, of er van dit schoolgebouw iets op het terrein terug te vinden zou zijn.

Het eigenlijke graafwerk heeft twee en een halve week in beslag genomen en was binnen zo'n kort tijdsbestek alleen mogelijk door de inzet van veel vrijwilligers, niet alleen van de Stichting In den Scherminckel, maar ook van de archeologische werkgroep van de Heemkundekring De Vrijheijt van Rosendale. Tijdens het bouwrijp maken werden nog aanvullende waarnemingen verricht. Hoewel kleinschalig, heeft de opgraving toch behoorlijk veel nieuwe informatie opgeleverd.

De oudste teruggevonden sporen dateerden niet uit de Romeinse tijd maar uit de elfde en twaalfde eeuw en bestonden uit een akkerlaag, zoals die ook op het Thaliaplein werd gevonden.

Het was een vrij dikke laag bemeste grond, die aan de voet van de heuvel van de Schoolstraat lag, maar hoger op die zandrug niet meer voorkwam (of daar was weggegraven).

De belangrijkste vondst van de opgraving was een brede sloot, die bij de akker hoorde en het uiterste noordoostelijke hoekje van het perceel doorsneed. Deze sloot bleek recht in het verlengde te liggen van een twaalfde-eeuwse sloot die in 1997 aan de Kloosterstraat was opgegraven, precies honderd meter in zuidelijke richting.

Schematische weergave van de opgraving (grijs vlak) met enkele belangrijke sporen:

1 = de voorstedelijke sloot

2 = de plagenbeschoeiing uit de dertiende eeuw

3 = de haardwang uit de veertiende eeuw

Dat betekent dat de akkergrond deel uitmaakte van een veel groter geheel dat zich uitstrekte van de kerk tot aan de Kloosterstraat. De glooiing van de Schoolstraat vormde de westelijke grens van dit areaal. De vondst lijkt aan te tonen dat het zwaartepunt van de agrarische nederzetting in de twaalfde eeuw ten zuiden en zuidoosten van de kerk lag. Sporen van bebouwing (paalkuilen met de afdraken van zware ingegraven palen) kwamen in 1997 tevoorschijn op de hoek van de Kloosterstraat en de Burgemeester Van Hasseltstraat, maar waren gedeeltelijk uitgewist door de funderingen van een klooster, zodat het niet mogelijk was een gebouw te reconstrueren. Op de hoek van de Schoolstraat ontbraken bebouwingssporen. In de dertiende eeuw werd het terrein geëgaliseerd. Dat gebeurde door het opwerpen van zand op het lage voorste deel van het perceel om de natuurlijke helling te compenseren. Het zand werd op zijn plaats gehouden door een 'keermuurtje' van gestapelde turfbllokken langs de rooilijn van de straat.

Doorsnede door de plaggenwal aan de straatzijde

Aan de straatzijde lag een ondiepe greppel. De reden voor dit werk was ongetwijfeld het oprichten van bebouwing langs de nieuw gevormde straat. Van die bebouwing zelf werd niets meer gevonden dan één vaag spoor haaks op de turfwal. Het is mogelijk dat het houten bouwwerk (of meerdere gebouwen) op liggende balken was gefundeerd, die op kleine bakstenen poeren rustten.

Die poeren verdwenen zodat het gebouw in feite vrijwel geen sporen naliet. Er zijn aanwijzingen dat de eerste bebouwing uit het midden van de dertiende eeuw kan dateren, wat overeen komt met soortgelijke perceelsafbakeningen aan de Oude Kerkhofstraat, Grote Markt en de Dubbelstraat, die allemaal in dezelfde tijd gemaakt werden. De Huijbergsestraat lijkt dus inderdaad ouder te zijn dan 1263, maar zekerheid daarover bestaat nog niet totdat alle vondsten geanalyseerd zijn. Van de stadsschool werd niets (meer) aangetroffen. De stond waarschijnlijk ter plaatse van het nog bestaande huis Schoolstraat 3 of zelfs nog verder naar achter. Het is maar de vraag of er ooit iets van gevonden zal worden, omdat het schone zand daar bijna aan het maaiveld ligt en oude sporen zoals bakstenen poeren vrijwel zeker vergraven zullen zijn. Van een jongere bouwfase, waarschijnlijk uit het begin van de veertiende eeuw, waren resten van een oostelijke zijgevel, een westelijke gevel langs de Schoolstraat en de

voorgevel bewaard. De voorgevel bestond uit hout, getuige de afdruk van een plank en een paalgat. Helaas waren er verder naar achteren op het terrein geen oude sporen meer vanwege de genoemde stijging van het onderliggende schone zand. Iets duidelijker is de situatie in de vijftiende eeuw. Toen stonden er op het terrein twee huizen, de Grote en Kleine Sint Joris. Ze besloegen samen precies de breedte van het bouwterrein en waren elk 6,70 meter breed en ongeveer 12 meter lang. De aanduiding groot en klein slaat dus niet op het bouwoppervlak van die tijd. De achtergevel had sporen

achtergelaten in de vorm van een puinspoor. Een bijzondere vondst is een gemeenschappelijke haardpartij op de grens van de beide huizen: een gemetselde muur met aan weerszijden een ronde haardwang. Vreemd genoeg sloten er geen zijwanden op aan. Waarschijnlijk is de tussenmuur tussen de beide panden grotendeels van hout geweest en waren alleen de haard en het rookkanaal van baksteen.

De haardwang tussen de Grote en Kleine Sint Joris

Deze tussenvorm is niet eerder in Bergen op Zoom gevonden.

In de zestiende eeuw had De Kleine Sint Joris een grote ronde beerput onder het achterste deel van het huis. Deze put werd verschillende keren geruimd, het laatst in de negentiende eeuw. De beer werd als mest afgevoerd, maar de onbruikbare scherven werden op het achtererfje herbegraven. Uit één van die kuilen kwamen scherven van een schotel uit Beauvais (Frankrijk). Een andere kuil bevatte een scherf van goudlustermajolica uit Valencia, wat zou kunnen wijzen op een redelijke welstand van de bewoners.

Verder lagen onder het huis nog een ronde en een vierkante beerput. De inhoud van beide putten dateerde uit de eerste helft van de zestiende eeuw. De vierkante put, destijds waarschijnlijk onder de keuken van het huis gesitueerd, bevatte fragmenten van een Spaanse schotel in zogenaamde 'cuerra seca' techniek.

Vrijwilliger Els in de beerput →

De geglazuurde oppervlakken werden door middel van koordjes, in vet gedrenkt, van elkaar gescheiden. Het is het derde voorbeeld van dit type schotel in Bergen op Zoom. Ze zijn tamelijk zeldzaam en wijzen opnieuw op welstand en handelsconnecties van de bewoners.

Uit de beerput kwamen ook opvallend veel ijzeren sleutels. Of dat een aanwijzing kan zijn voor een sleutelmaker in het pand, moet nog uit het archiefonderzoek blijken.

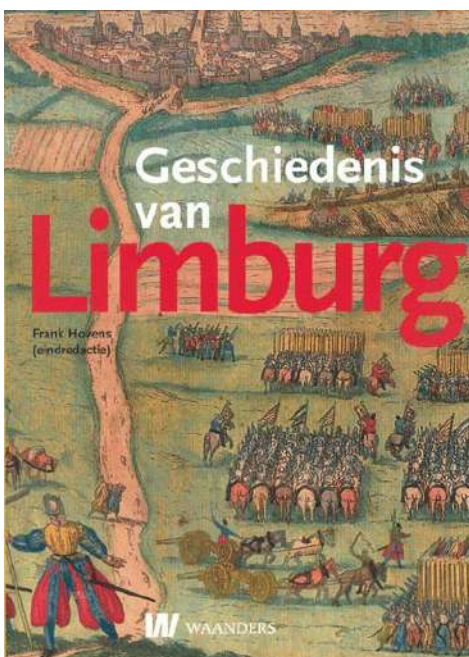
De Grote Sint Joris op de hoek van de straat heeft later in de zestiende eeuw of in het begin van de zeventiende eeuw een kleine kelder gekregen, die in de twintigste eeuw vergroot werd, waardoor alle oudere sporen onder het voorste deel van het huis uitgewist werden. Onder het achterste gedeelte kwamen nog resten van een regenwaterbak en een beerputje uit de negentiende eeuw tevoorschijn. Tijdens het bouwrijpmaken werd de kelder geheel verwijderd, zonder dat er resten van oudere putten onder tevoorschijn kwamen.

In de zeventiende eeuw werden de beide huizen waarschijnlijk in eigendom verenigd tot één pand: De Sint Joris. Tijdens de bombardementen van 1747 ging het verloren. Van de herbouw werden funderingsrestanten gevonden, maar verder geen substantiële resten. Tot aan de verbouwing tot discotheek was het een café (hoekpand) met links een woonhuis. Bij die verbouwing, die alle inwendige nog oude onderdelen verwoestte, deden leden van de SIDS nog waarnemingen, maar dat leverde geen belangrijke sporen op. In een volgende nieuwsbrief hopen we wat meer te kunnen vertellen over het vondstmateriaal en de datering van verschillende bouwfasen.

De Tojo Bar in de jaren zeventig

BOEKENNIEUWS

Geschiedenis van Limburg

De veruit langste provincie van ons land heeft een enorm versnipperde geschiedenis. In tal van opzichten. Noord en zuid leken in voorbije eeuwen niets met elkaar te maken te hebben, sterker nog; zelf binnen de Mijnstreek werden de lokale verschillen sterk gevoeld. Het leek ondoenlijk om hierover een toch samenhangend verhaal te schrijven. Een indrukwekkende stoet deskundige auteurs is daarin toch geslaagd. In 25 geïllustreerde hoofdstukken komt de veelzijdigheid van een lang verweesde maar intussen trotse en door en door Nederlandse provincie tot volle historische bloei. Het boek is een bewerking van de reeks De 25 Dagen van Limburg. ISBN: 978.90.4007.730.2 Prijs € 29,95

De rand van het Rijk, de Romeinen en de Lage Landen

Belgische krijgers zijn zó onder de indruk van de Romeinse belegeringswerktuigen dat ze denken dat hun vijanden wel van goddelijke afkomst moeten zijn.

Een generaal demoniseert zijn tegenstanders. Een meisje uit Nijmegen wordt begraven met haar tamboerijn. Een Romeins garnizoen in Velsen doorstaat maar net een belegering. Een bisschop leest de keizer de les. Een keramiekhandelaar

overleeft een storm. Snapshots uit de tijd waarin de Lage Landen behoorden tot het Romeinse Rijk.

In 'De rand van het Rijk, de Romeinen en de Lage Landen' behandelen Jona Lendering en Arjen Bosman geschreven bronnen en opgravingsresultaten. Vaak spreken die elkaar tegen, omdat Romeinse en Griekse auteurs geobsedeerd lijken te zijn geweest door de veronderstelde barbarij van de Galliërs en de Germanen.

Ook zijn er hoofdstukken gewijd aan de aanwezigheid van de legioenen, het stedelijk leven, de problemen bij de reconstructie van de oude godsdiensten, de sociale verhoudingen, nieuwe gewassen en diersoorten, de Gallische keizers en de betekenis van de limes. 'Gouwe ouwe' onderwerpen als verzetsheld Ambiorix, de opstand van de Bataven en de bekering van Sint-Maarten ontbreken vanzelfsprekend niet.

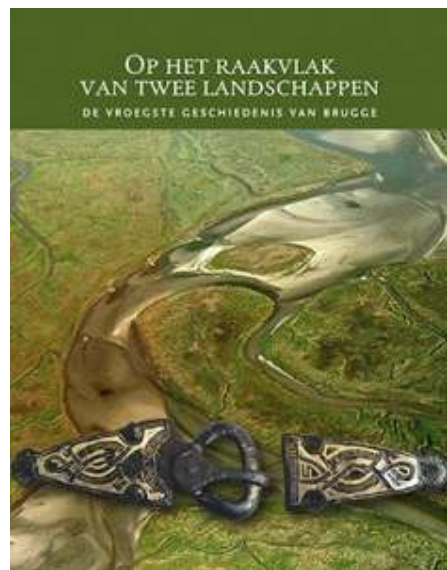
De rand van het Rijk

ISBN: 978.90.2536.726.8 Prijs: €34,95

Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge. Voor wie zich verder wil verdiepen in de vroegste geschiedenis van Brugge en omstreken is er dit boek

Archeologie is het uitgangspunt van deze nieuwe publicatie, maar wel in dialoog met natuurwetenschappers en historici. Uit deze samenwerking zijn heel wat nieuwe inzichten voortgekomen.

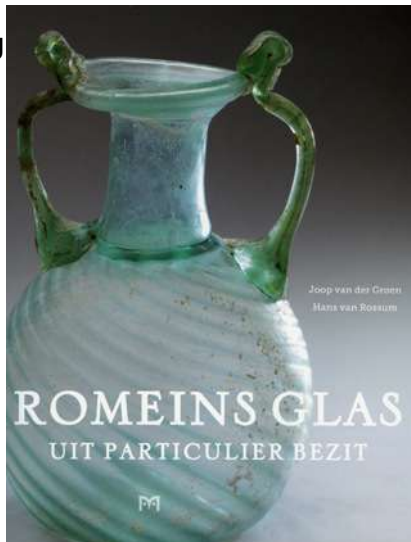
Het boek is zowel een bekroning van vele jaren archeologisch onderzoek in en rond Brugge als een aanzet tot verder onderzoek. Vele vragen blijven immers onbeantwoord en de wetenschappers zijn het niet altijd eens. Net die zoektocht naar de historische waarheid en de soms tegenstrijdige meningen van specialisten zorgen voor boeiende lectuur. Het is bovendien een mooi geïllustreerd boek dat zowel de liefhebber als de wetenschapper zal aanspreken
ISBN: 9789076297507 Prijs € 30,00

Romeins glas uit particulier bezit

De ontdekking in de eerste helft van de eerste eeuw voor Christus dat glas uitgeblazen kon worden had tot gevolg dat de tot dan toe bestaande technieken om glas te kunnen maken voor het merendeel buiten gebruik raakten. De Romeinen konden vanaf dat moment immers over een geheel nieuwe en vooral veel snellere wijze van glas maken beschikken die in de daarop volgende decennia bovendien nog eens verder geperfectioneerd zou worden. Het glasblazen was vanaf dat moment een belangrijke industrie die niet langer beperkt bleef tot de glascentra als Sidon en Alexandrië maar zich uitbreidde door het gehele Romeinse Rijk. Uit de eerste eeuwen van onze jaartelling zijn vele unieke Romeinse glasvoorwerpen bewaard gebleven. Waar voorheen glascollecties van musea en universiteiten de aandacht opeisten, vormt dit boek het overzichtswerk van het Romeinse glaswerk uit Nederlandse privécollecties.

Het behandelt niet alleen hoogwaardig vakwerk van individuele ambachtslieden maar ook de producten van de glasindustrie, die tot massaproductie gerekend kunnen worden. Na een veelomvattende inleiding over de geschiedenis en de productietechnieken van glas

worden twaalf groepen van verschillende glasvormen, zoals schalen en kommen, sprenkelaars en pelgrimsflesjes, dadel- en druiventrosflesjes en vierkante flessen uitvoerig besproken. Door schitterende foto's komen de antieke glasobjecten tot leven. Dit boek laat zien dat ons land een aantal particuliere collecties van Romeins glas telt die niet alleen fraai zijn maar bovenal getuigen van hoge kwaliteit. De auteurs hebben de gegevens weten te verwerken tot een vlot leesbaar boek. Hierdoor is het boek voor de geïnteresseerde een goede kennismaking met Romeins glas en voor collectioneers een gedetailleerd naslagwerk.

ISBN 978.90.5345.430.5 Prijs € 19,95

Van penningen en groten. De schatvondst Achter het Verguld Harnas in 's-Hertogenbosch

Van september 1997 tot en met februari 1998 is er archeologisch onderzoek uitgevoerd in de binnenstad van 's-Hertogenbosch aan de straat genaamd Achter het Verguld Harnas. Deze opgraving bleek één van de spectaculairste uit de geschiedenis van het archeologisch onderzoek in 's-Hertogenbosch. Niet alleen vonden de archeologen een onbekende dertiende-eeuwse tak van de Binnendieze, maar er werden ook nog zware funderingen van een voor 's-Hertogenbosch uitzonderlijk gebouw, een dertiende-eeuwse woontoren, gevonden. Als klap op de vuurpijl werd een pot met ruim tweeduizend zilveren munten gevonden, die dateerde uit het begin van de veertiende eeuw.

Door het eeuwenlange verblijf in de grond waren de uiterst fragiele munten aan elkaar vastgekoekt en het kostte maanden om ze los te weken en te reinigen. In deze publicatie wordt deze schatvondst gepresenteerd, zijn de conservering en restauratie beschreven en worden de munten in een catalogusdeel beschreven en afgebeeld. De vondst van een muntschat roept als vanzelfsprekend de vraag op wie hem heeft verstopt en waarom. In dit boek wordt op zoek gegaan naar de mogelijke eigenaar. Was het spaargeld van een ambachtsman of handelskapitaal van een koopman? Of hebben we hier te maken met de werkvoorraad van een edelsmid, wat de aanwezigheid van een fraaie zilveren gespbroche in de pot zou kunnen verklaren? En waarom is hij in het begin van de veertiende eeuw verstopt? Een reden zou kunnen zijn dat er in die periode in 's-Hertogenbosch nogal wat politieke en sociale onrust heerste en bij gebrek aan banken of een kluis is de bodem dan een voor de hand liggende bergplaats. In dit boek wordt ook een beeld geschetst van het geldverkeer dat rond 1300 in Europa op gang komt en de ruimtelijke context van 's-Hertogenbosch rond 1300, zoals dat uit het archeologisch onderzoek naar voren komt. Het verslag van het archeologisch onderzoek maakt duidelijk, dat de vondstlocatie, net buiten de oudste stadsmuur, door de aanwezigheid van een woontoren al vroeg in de ontwikkeling van 's-Hertogenbosch een bijzonder karakter moet hebben gehad.

Dit boek is geschreven voor een ieder met interesse in archeologie, de geschiedenis van 's-Hertogenbosch en middeleeuwse munten, maar is ook bedoeld als naslagwerk voor wetenschappelijke studies.

ISBN 978.90.5345.425.1 Prijs € 29,95

EETGEWOONTEN VAN DE ROMEINEN

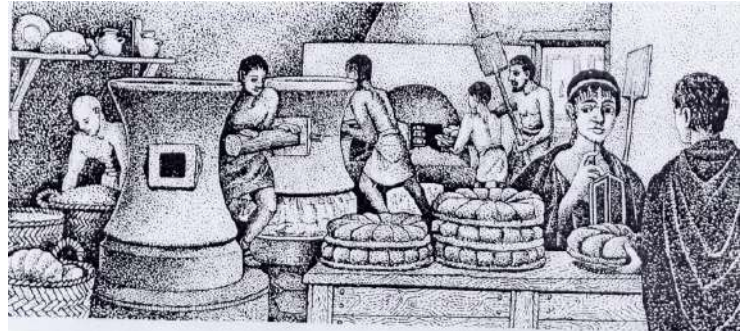
Er bestaan zeer hardnekkige clichés rond de eetgewoonten van de Romeinen. Meestal zijn ze heel aantrekkelijk en we hebben ze vooral te danken aan de filosofen of satirici die erover geschreven hebben.

Allemaal kennen we ondertussen het beeld van decadente heren en hoeren, zittend in een ruimte vol zachte kussens, die zich tegoed doen aan pauwenhersentjes, flamingotongetjes en bastaardnachtgalen. Omkranst en zwaar geparfumeerd gaven zij zich over aan een orgie, waarbij de grens tussen eetkamer en slaapvertrek al snel verdwenen leek. De wijn vloeide rijkelijk en als de dronkenschap hen al niet tot kotsen bracht, dan kwam er wel een slaafje met een pauwenveer om hen de huig te kietelen, zodat zij zich opnieuw konden volstoppen met allerlei lekkernijen.

De werkelijkheid is echter dat de meerderheid van de Romeinen eerder sober waren. Over het ontbijt en de lunch van de Romeinen is alleen bekend dat die eenvoudig waren. Het brood werd dagelijks door bakkers gebakken. Uit opgravingen in Pompeï (waar een bakkerij met nog 80 broden in de oven werd gevonden) is gebleken dat zij een eigen stempel in hun brood aanbrachten. Het meest courante brood was grof met spelt. Maar er waren ook heel wat soorten fantasiebrood in allerlei vormen, rond, lang, gevlochten, groot, klein enz.

Opgegraven bakkerij in Pompeï

Reconstructie van een bakkerij met graanmolens aan de hand van de vondsten in Pompeï door Helen and Richard Leacroft

De belangrijkste maaltijd werd aan het eind van de dag genoten. Daarbij dronk men wijn, vermengd met water. Een beroemde witte wijn in die tijd kwam uit Noord-Italië. Deze dronk keizer Augustus ook. De wijnen smaakten naar Marsala of Retsina. Wijn puur en onversneden drinken gold als sociaal volkomen verwerpelijk. Bij grote feestbanketten werd wijn uit Griekenland geïmporteerd en geserveerd. Op een groot banket dat door Caesar werd gegeven waren er, volgens geschriften, twee Italiaanse wijnen (uit de buurt van Rome en Sicilië) en ook twee Griekse, namelijk uit Chios en Lesbos. Hoewel de berichten schaars en tegenstrijdig zijn, mogen we aannemen dat vrouwen en kinderen niet aanwezig waren bij de maaltijden van de rijke heer des huizes. Hij nodigde hoger- en lagergeplaatste 'vrienden' uit, om via de maaltijd zijn sociale status te bevestigen.

De Romeinse tafelmanieren waren beslist heel anders dan de onze. Er zijn meer overeenkomsten te vinden met wat vandaag de dag in Noord-Afrika en het Midden Oosten gebruikelijk is. Men at met de handen uit een gemeenschappelijke schotel. Borden en bestek waren onbekend. Een lepel bestond wel, voor vloeibare gerechten, met een scherpe punt aan het andere einde, bestemd voor het eten van slakken. Messen waren ook niet nodig aan tafel, want de spijsen werden door een slaaf voorgesneden.

In de eetkamer van de rijke mannen stonden drie ligbanken, elk voor drie personen, in u-vorm rond een tafel. Door de open zijde kon het bedienend personeel de tafel voor elke gang in zijn geheel vervangen door een volgende. De naam voor deze opstelling, 'triclinium', verraadt de Griekse oorsprong van dit gebruik. Liggend eten was een teken van grote klasse. De plaats die men aan tafel innam of kreeg toegewezen was gekozen volgens stand en inkomen en zelfs de menu's waren daaraan aangepast. Een gewoon uitgebreid diner bestond uit drie gangen met als voorgerecht wat 'snacks' van olijven, salade, munt, prei of andere groenten en kruiden. De hoofdmaaltijd bood vis, vlees of gevogelte naar keuze. Als dessert werd vaak fruit genomen. Een uitgebreid diner kon drie uur duren, en een decadente feestmaaltijd zelfs dubbel zo lang. Bij zulke gelegenheden was het voorgerecht samengesteld uit eieren, slakken, zeevruchten, vooral ook oesters, een echte lekkernij voor de Romeinen. Als hoofdgerecht was er keuze uit gans, pauw of fazant, of kreeft, tarbot en barbeel, of ook wel jonge geit of everzwijn. Eén van dergelijke diners werd door de satiricus Juvenalis beschreven. De rijkere Romeinse huizen hadden een apart vertrek voor het bereiden van warme maaltijden, de culina. Archeologische vondsten en literaire toespelingen geven ons een idee van de primitieve omstandigheden waaronder soms echte culinaire hoogstandjes werden gerealiseerd. Een verhoging van steen, waarop een open vuur van houtblokken brandde, met daarnaast soms een kleine houtgestookte oven, was het fornuis.

Een grillrooster en een paar metalen ringen op pootjes stelden de kok in staat zijn aardewerken kookpotten of bronzen pannen op het vuur te houden. Stromend water en een keukenmachine, of een fatsoenlijk aanrecht bestonden zelfs niet in de verbeelding. Behalve die paar potten en pannen was de vijzel -mortarium- het belangrijkste gereedschap van de kok. Ook zijn in Osta, de haven van Rome, installaties gevonden voor vissaus. Door de extreem rijken werd er peper gebruikt, nadat deze pas in de eerste eeuw vanuit India werd ingevoerd. Men gebruikte een piperatorium, een pepermolen. In het British Museum is er een te bewonderen die uit 410 dateert.

Romeinse pepermolen uit 410 (foto: British Museum)

Armere Romeinen hadden geen keuken, misschien wel een klein komfoortje met een kookpot erop. Deze Romeinen gingen met een pot naar de talrijke tavernen om eten en heet water te halen. En wie was de kok bij de rijken? De Romeinse kok was een slaaf en oorspronkelijk niet eens degene met het meeste aanzien. Later, toen de luxe haar intrede deed, werd zijn werk als belangrijker gezien en kon men als rijke Romein zijn status afmeten aan de prijs die men voor zijn 'coquus' betaald had: soms het equivalent van een span paarden!

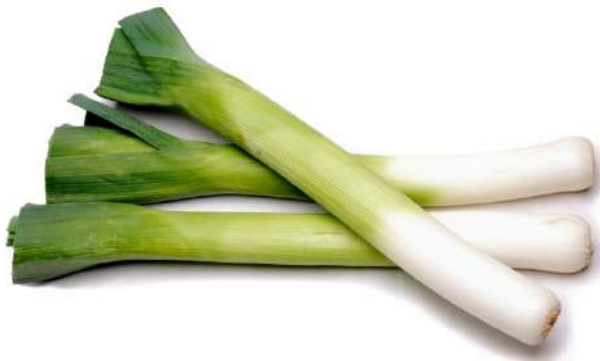
Wie niet rijk genoeg was om een goede kok te kopen, kon voor speciale gelegenheden de hulp van een 'freelance' kok inhuren.

Ook deze keer besluiten we dit artikel met een tweetal recepten uit 'De re coquinaria' van Marcus Gavius Apicius met daaronder een hedendaagse Nederlandse bewerking uit het boek 'Romeinse vleesgerechten en andere heerlijkheden' van Anton Coppoolse.

Een bijgerecht uit het derde boek Cepuros (de tuinman):

Porros maturos fieri

Pugnum salis, aquam et oleum: mixtum facies et ibi coques et eximes. Cum oleo, liquamine, mero et inferes.

Vertaling:

Om volgroeide prei te bereiden: een handvol zout, water en olie: maak een mengsel en kook ze daarin en neem ze eruit. Dien op met olie, garum en onversneden wijn.

Hedendaagse bewerking:

Ingrediënten:

2 preien

3 eetlepels olijfolie

2 glazen witte wijn

2 eetlepels honing

1 theelepel zeezout

1 eetlepel aardappelzetmeel

De prei wordt aan stukken gesneden van 2 cm, maar ze mogen niet uit elkaar vallen. Ze worden in het mengsel van olie, wijn, zout en honing gekookt totdat ze beetbaar zijn (ca. 20 minuten). De prei voorzichtig uit de pan halen. Het vocht met in koud water aangemaakt aardappelzetmeel binden. De stukjes prei op een bord leggen en met de saus overgieten.

Een ander bijgerecht uit het derde boek Cepuros is:

Aliter cucumeres

Piper, puleium, mel uel passum, liquamen et acetum. Interdum et silfi accedit.

Vertaling:

Peper, polei, honing of zoete wijn, garum en azijn. Soms komt er ook duivelsdrek aan te pas.

Hedendaagse bewerking

Ingrediënten:

2 komkommers

½ glas honing

1 mespunt peper

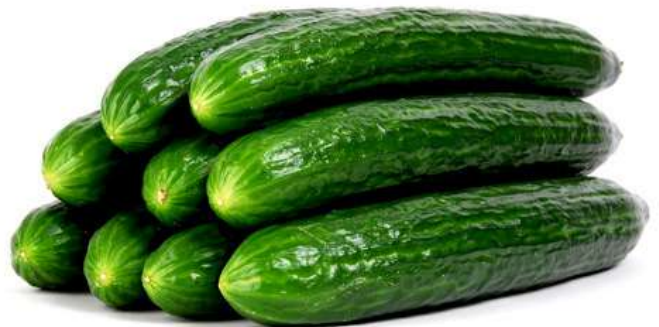
1 eetlepel sojasaus

2 eetlepels azijn

1 theelepel zeezout

1 glas rode wijn

Honing, azijn en rode wijn worden tot 2/3 ingekookt. De komkommer schillen en in grove stukken snijden. Van de rest van de ingrediënten wordt, samen met het ingekookte vocht, een mengsel gemaakt. Daarin gaan de kommerstukken om een halve dag te marinieren. Na het uitlekken kunnen ze worden geserveerd (Het vocht is vrij zout en wordt verder niet meer gebruikt).

Twee lekkere bijgerechten. Eet smakelijk!

Bronnen:

Apiciana, Janiek Kistemaker

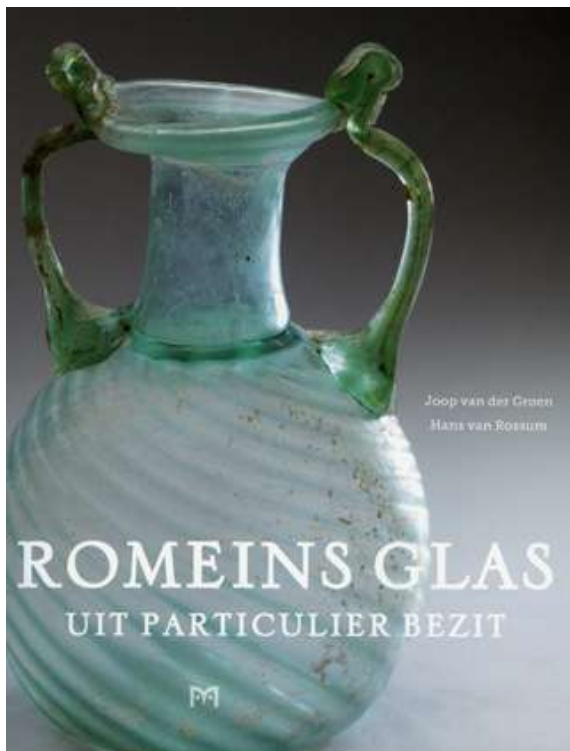
Daily Life in Ancient Rome, J. Carcopino

Romeinse Vleesgerechten, A. Coppoolse

Website British Museum

OP DE VALREEP

We kregen erg laat het persbericht binnen van een tentoonstelling die we niet onvermeld willen laten, te weten *Romeins Glas*. Deze expositie is te zien to en met 28 augustus 2011.

De expositie Romeins glas, geleend uit particulier bezit toont meer dan 270 glazen objecten uit de Romeinse tijd. Dit glaswerk is tot maar liefst 2.000 jaar oud. Naast de vele topstukken, zoals een mythologische beker en een zogenoemd 'Ajax' flesje, zijn 25 verschillende glazen aryballoi (badolieflesjes) te bewonderen.

Nooit eerder zijn er in Nederland zoveel verschillende aryballoi van deze specifieke vorm bij elkaar gebracht. De

aryballoi herinnert bovendien aan de tijden dat ook in Romeins Heerlen, in het Thermen-complex dit type olieflesje intensief werd gebruikt.

De tentoonstelling Romeins Glas is samengesteld uit bruiklenen, afkomstig uit particuliere collecties.

Glas is kwetsbaar, Romeins glaswerk is bovendien bijna 2000 jaar oud! Dat er in Heerlen nu meer dan 270 stuks glaswerk voor korte tijd bij elkaar zijn gebracht is uitzonderlijk. Het zijn glazen voorwerpen voor heel verschillend gebruik in zeer uiteenlopende kleuren. Zo zijn er kommen en schalen die lang geleden deel hebben uitgemaakt van een Romeins tafelservies. Een prachtig geïriseerde beker is ooit wellicht het drinkglas geweest van een Romeinse officier die behoorde tot het 8e of het 10e legioen. Een geëxposeerd olieflesje was misschien 1800 jaar geleden het eigendom van een sportman, toen deze Coriovallum (de Romeinse stad die onder Heerlen ligt) bezocht.

In de expositie zijn topstukken uit de collectie van een aantal particuliere collectioneers voor de eerste keer bij elkaar gebracht. Zo is er een wit opaak amfoortje met een afbeelding van Ajax op het moment dat hij leiding geeft aan een vloot die op weg is naar Troje. Wereldwijd zijn er slechts acht stuks van een soortgelijke exemplaar bekend. Spectaculair is ook een drinkbeker met een mythologische voorstelling.

Info: Thermenmuseum, Coriovallumstraat 9 Heerlen, tel. 045 5605100

VAN DE BESTUURSTAFEL

Ondanks onze oproep in de vorige nieuwsbrief hebben we van leden nog geen aanmeldingen gehad om één of meerdere taken van de vertrekkende Ank van der Kallen over te nemen. Elvira Adriaansen is gelukkig definitief benoemd tot secretaris en wellicht is er ook een penningmeester/ledenadministrateur gevonden. Elvira neemt nu definitief van Ank over: coördinatie open monumentendag, tentoonstellingen, cursussen, excursies en lezingen, terwijl Jan Hopstaken het veiligheidsnetwerk overneemt. We hebben dus nog altijd de volgende taken in de aanbieding:

- Coördinatie schoolproject Pottenkijkers
- Coördinatie schoolproject Schatgravertjes
- Coördinatie schoolproject Museumschatjes
- Nieuwsbrief
- Romeinse leskist
- Coördinatie ondersteuning gemeentelijk archeoloog
- Collectie, bruiklenen
- Museumregistratie en MUSIP

Al deze taken kunnen overigens worden uitgevoerd zonder toetreding tot het bestuur. Dat hoeft dus voor niemand een drempel te zijn. Geïnteresseerd? Neem dan contact op met Ank van der Kallen, tel. 26 51 58 of email: vanderkallen@home.nl. Zij vertelt u er graag meer over.

De zomermaanden staan weliswaar voor de deur, maar het bestuur werkt hard door om de overige activiteiten in het jubileumjaar te organiseren. Eerst natuurlijk de bijeenkomst op 24 juni. We hopen daar vele van u en van onze oud-leden te mogen begroeten. In juli en augustus zijn er geen activiteiten. Op 10 en 11 september is het weer Nationaal Open Monumentenweekend en op 24 september staat dan de excursie op het programma (zie eerder in deze nieuwsbrief).

Op zaterdag 15 oktober is de Open Dag in het Gemeentelijk Archeologisch Depot met tegelijkertijd de Jeugdeterminatiedag. De activiteit die we voor november hebben staan is helaas nog altijd niet rond, hopelijk gaat dit nog goedkomen. De maanden december en januari van het volgend jaar staat niets gepland en dan lopen we naar het einde van ons jubileumjaar toe.

We zullen u in ieder geval in de nieuwsbrief van december gaan vertellen op welke manier wij het 40-jarig jubileum van onze stichting gaan afsluiten. Dat houden we nog even als verrassing.

Lidmaatschap

Mocht u de contributie voor 2011 nog niet hebben overgemaakt, dan willen we u vragen dit alsnog even te doen. In ons jubileumjaar moeten we veel activiteiten betalen en daarom kunnen we het geld heel goed gebruiken. Alvast bedankt, uw penningmeester.

Colofon

Nieuwsbrief Archeologie en Monumenten Bergen op Zoom is een uitgave van de Stichting In den Scherminckel te Bergen op Zoom en verschijnt eenmaal per kwartaal.

Redactie

Ank van der Kallen
Nieuwstraat 4
4611 RS Bergen op Zoom
0164 - 26 51 58
vanderkallen@home.nl

Bestuur SIDS

Jan Hopstaken (voorzitter)
Elvira Adriaansen (secretaris)
Ank van der Kallen (penningmeester/
ledenadministr.)

Bas ter Stege

Website

www.scherminckel.nl

Adres Gemeentelijk Archeologisch Depot
Wassenaarstraat 59, 4611 BT Bergen op Zoom,
tel. 0164 - 247138

© Copyright 2011

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of welke andere wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de Stichting In den Scherminckel